

Nasiona nie tylko dla grubodzioba, czyli rzecz o leśnej biżuterii

Magdalena Frączek, Małgorzata Bujoczek

Abstrakt. Nasiona drzew i krzewów leśnych to ulubiony przysmak grubodzioba i wielu innych ptaków. W leśnictwie służą do produkcji materiału sadzeniowego wykorzystywanego przy odnawianiu lasu. Jakie mogą mieć inne przeznaczenie? Promowana obecnie moda na powrót do natury to także moda na etnobiżuterię z naturalnych materiałów, drewna lub innych elementów roślinnych. Ta oferowana w naszych galeriach najczęściej pochodzi z innych kontynentów, gdzie produkcja rękodzielnicza to niejednokrotnie nie tylko tradycja, ale też realne źródło dochodów. Nasiona naszych rodzimych gatunków w postaci orzeszków czy pestek mogą być fantastycznym surowcem w rzemiośle artystycznym do produkcji ozdób i biżuterii. Praktyczne wykorzystywanie takich pożytków to również ważny element edukacyjny – poznawanie gatunków roślin, rodzajów owoców i nasion, ćwiczenie zdolności manualnych oraz kreatywna działalność twórcza. Tworzenie z nasion małych dzieł sztuki użytkowej to nie tylko propozycja na edukacyjne warsztaty dla uczestników w każdym wieku, ale także pomysł na przeciwstawienie się zalewającej nasz rynek plastikowej tandety.

Słowa kluczowe: nasiona, biżuteria, rzemiosło artystyczne, edukacja przyrodnicza.

Abstract. Seeds not only for the hawfinch; few words about the forest jewelry. The seeds of forest trees and shrubs are a favorite food of the hawfinch and many other birds. In forestry practice, seeds are collected mainly to produce seedlings in forest nurseries. Can they have other usages? Present-day fashion promotes a back-to-nature approach. It also mean back to ethno-jewelry made from natural materials and components of plants or wood. Natural jewelry offered in the galleries in Poland, mostly come from other continents, where the production of craftwork is often not only a tradition, but also a real source of income. The seeds of our native species in the form of nuts or seeds can be a fantastic raw material in the craft arts – production of ornaments and jewelry. The practical use of such natural materials has also an important educational component – getting to know the species, kinds of fruits and seeds, development of manual skills and creativity. Small art made from seeds is a proposal on educational workshops for participants of all ages. It is an idea in opposition to the plastic rubbish flooding our market.

Key words: seeds, jewelry, craft arts, nature education.

Wstęp

Gatunki drzew i krzewów wytwarzają owoce, między innymi w postaci orzechów, skrzydlaków czy strąków, w których rozwija się jedno lub wiele nasion. W praktyce leśnej owoce te nazywa się często, choć niezbyt słusznie, nasionami. U niektórych gatunków powstają owoce rzekome – nasiona otoczone zdrewniałą częścią owocni, czyli pestką. Potocznie pestki również są nazywane nasionami. W gospodarstwie leśnym nasiona są wykorzystywane głównie przez szkółkarzy. Pozyskuje się je z drzewostanów nasiennych lub plantacji i wykorzystuje do produkcji materiału sadzeniowego w szkółkach leśnych. W przyrodzie jest wielu amatorów nasion. Żywią się nimi między innymi gryzonie, a niektóre z nich nawet swój cykl życiowy związały z urodzajem nasion danego gatunku. Inną grupą amatorów nasion są ptaki. Dla wielu z nich owoce lub ich części to ważny składnik diety, zwłaszcza w czasie jesieni i zimy, kiedy inne źródła pokarmu są mniej dostępne. Niektóre gatunki roślin wytwarzają słodkie i soczyste osnówki jako przynętę dla zwierząt, które zjadając je zarazem pomagają w ich rozsiewaniu. Jednak są gatunki ptaków zainteresowane tylko samymi nasionami, w których roślina zgromadziła cenny dla nich pokarm. Jednym z nich jest grubodziób *Coccothraustes coccothraustes*, reprezentujący rodzinę luszczaków. Ptaki te mają zwyczaj obłuskiwania ziarna z otaczającej go skórki, w czym pomagają im silne dzioby zaopatrzone w ostre krawędzie. Grubodziób swoim potężnym dziobem z łatwością rozgania pestki dzikiej trześni i zjada tylko ukryte wewnątrz nasiono, a gdy zabraknie pestek, poszukuje nasion buka, graba lub innych drzew (Sokołowski 1958).

Z nasion w celach konsumpcyjnych korzystają również ludzie, dla których podobnie jak dla zwierząt jest to bogaty w składniki odżywcze dodatek do diety. W ostatnich latach coraz mocniej daje się zaobserwować modę na powrót do natury. Tendencja ta, szczególnie w odniesieniu do spożywania roślin dziko rosnących, jest promowana w mediach jako zdrowy styl życia. Pojawiają się artykuły, programy telewizyjne i książki próbujące odświeżyć i przybliżyć w dużej mierze zapomnianą wiedzę na temat darów natury (Styczyński 2012, Łuczaj 2013). Możemy dowiedzieć się z nich, jak zrobić kawę z żołądź, jak smakują orzeszki buka, jakie walory przyprawowe mają nasiona roślin i wiele, wiele innych informacji. Jednak w niektórych krajach świata nasiona dziko rosnących roślin zielnych i drzewiastych są wykorzystywane nie tylko jako cenny pokarm dla ludzi. Człowiek opanował sztukę obróbki nasion wybranych gatunków i nauczył się korzystać z nich jako surowca do produkcji ozdób i biżuterii. Są to często nasiona gatunków pospolitych i występujących masowo w danych regionach. W krajach Ameryki Południowej czy Afryki wykonywanie roślinnej biżuterii to nie tylko mocno zakorzeniona tradycja, ale również potencjalne źródło dochodów tamtejszej ludności. Na przykład w Kolumbii wielu rzemieślników wytwarza małe dzieła sztuki z orzecha tagua, zwanego roślinną kością słoniową, nasion acai, skorupki totumo czy ziarenek kawy. Ozdoby te są noszone nie tylko przez tamtejsze kobiety, ale też eksportowane do wielu krajów świata. W Polsce coraz częściej można spotkać stargany czy galerie z egzotycznymi ozdobami w oryginalnych kolorach i formach, w tym biżuterię wykonaną z nasion, drewna lub innych elementów roślinnych. Doceniamy to, że jest wykonana z naturalnych materiałów, niepowtarzalna, oryginalna. W naszych warunkach przyrodniczych do tworzenia biżuterii najczęściej wykorzystywanym rodzimym materiałem pochodzenia roślinnego jest drewno, znacznie rzadziej inne elementy roślin. Wśród krajowej flory mamy jednak gatunki wytwarzające twarde owoce lub nasiona w oryginalnych barwach i kształtach, które z powodzeniem można wykorzystać w rzemiośle artystycznym.

Jakie nasiona można wykorzystać do tworzenia leśnej biżuterii?

Jako elementy do tworzenia leśnej biżuterii najlepiej nadają się nasiona twarde, o ciekawych kształtach, zmiennej fakturze i kolorystyce. Często niepozorne nasiona poddane delikatnej obróbce, na przykład przez szlifowanie, zyskują nowy, zaskakujący wygląd. Wśród rodzimych gatunków są drzewa i krzewy, które posiadają nasiona o wspomnianych walorach – oto kilka z nich:

Kłokoczka południowa *Staphylea pinnata* L. występująca na południu kraju jest krzewem znanym w polskim folklorze (Łuczaj 2009). Dawniej była ważną rośliną w obrzędowości, a jej nasiona wykorzystywano w gospodarstwach między innymi do wytwarzania oleju. Już w 1549

Fot. 1. Kolczyki z kłokoczki
(fot. M. Bujoczek)
Photo 1. Bladdernut's earrings

roku Piotr Krescentyn w Księgach o gospodarstwie (za Gostyńską 1962) pisał „...ludzie niektórzy paciorki sobie z tych ziarek działaia, powiadaiać, iż kto ie przy sobie nosi takowemu piorun, ani żadne czary szkodzić nie mogą”. Dzieciom dawano nasiona kłokoczki na szczęście, a Hucułki używały je do wyrobu naszyjników i bransoletek. Do dziś – choć już bardzo rzadko – przetrwała w Polsce tradycja wykonywania różańców z pięknych, brązowych nasion. Nasiona zamknięte są w mieszkach i po przeschnięciu wydają klekoczący dźwięk. Po rozerwaniu mieszków ukazują się zbliżone

do kulistych, brązowe „orzeszki” z jasnym dużym znamieniem. Są matowe, a nasiona z kolejnych mieszków często różnią się nieco odcieniem i wielkością. Stanowią gotowe „koraliki”, które poza suszeniem nie wymagają obróbki.

Po nawierceniu

twardego nasiona i nawleczeniu na linkę można wykonać niepowtarzalną ozdobę posiadającą magiczną moc (fot. 1). Gatunek ten jest obecnie objęty ścisłą ochroną, ale można go spotkać w przydomowych ogródkach, szczególnie na Podkarpaciu.

Lipa szerokolistna *Tilia platyphyllos* L. to pospolicie występujące u nas drzewo jest znane przede wszystkim jako gatunek o miododajnych kwiatach, które są jednocześnie cennym surowcem zielarskim oraz drewnie tak popularnym w rzeźbiarstwie artystycznym. Dawniej wykorzystywano także łyko do wyrobu przedmiotów codziennego użytku.

Fot. 2. Lipowy naszyjnik
(fot. M. Bujoczek)
Photo 2. Large-leaved lime's necklace

Nasiona to grubościennie orzeszki o kształcie prawie kulistym z pięcioma wyraźnymi żebrami, miętko owłosione. Nie są tak twarde jak kłokoczka, dlatego też do przestoczenia ich w koralki często wystarczy zwykła igła, bez konieczności nawiercania. Mogą posłużyć do wyrobu biżuterii bezpośrednio po zbiorze lub można poddać je niewielkiej obróbce – np. przez przecieranie. Stają się wówczas bardziej błyszczące i wyraźniej zarysowuje się ich żebrzana forma (fot. 2).

Fot. 3. Kalinowe korale
(fot. M. Bujoczek)
Photo 3. Beads of Guelder rose seeds

osnówka nadaje im różowo-czerwoną barwę (fot. 4). Wiele innych gatunków, dziko rosnących lub uprawianych, z rodzaju *Prunus* wytwarza owoce z pestkami, które mogą być doskonałym materiałem do tworzenia niepowtarzalnych ozdób. Pestki są bardzo twarde, dlatego ich obróbka wymaga odrobiny cierpliwości. Zazwyczaj wymagają zarówno szlifowania, jak i wiercenia, ale po wypolerowaniu mogą stanowić zaskakujący element roślinnej biżuterii.

Oprócz gatunków rodzimych, dziko rosnących, wiele jest w naszej dendroflorze drzew i krzewów trwale zadomowionych. Choć czasem pochodzą z innych kontynentów, można je spotkać w parkach,

Kalina koralowa *Viburnum opulus* L. to symboliczny element w poezji i pieśniarstwie, w szczególności na Ukrainie. W Polsce krzew jest pospolity zarówno na naturalnych stanowiskach, jak i w zieleni miejskiej. Owoce często pozostają na krzewach aż do wiosny, gdyż nie są atrakcyjne dla ptaków, ze względu na dużą zawartość garbników. Po przemrożeniu mogą być stosowane do wyrobu przetworów. Nie da się jednak zrobić kalinowych korali z owoców – są zbyt miękkie i soczyste, za to nadają się do tego celu nasiona – płaskie pestki, stosunkowo twarde, w zarysie sercowate, o oryginalnej różowo-czerwonej barwie (fot. 3).

Śliwa tarnina *Prunus spinosa* L. to gatunek tworzący zarośla na miedzach śródpolnych i obrzeżach lasów, który znany jest z różnych praktycznych zastosowań. Zarośla tarniny to nie tylko spiżarnia dla ptaków, ale również schronienie dla wielu gatunków zwierząt. Kwiaty to surowiec zielarski, z owoców przygotowuje się nalewki i soki, na ciemnych gałązkach można suszyć grzyby, gałązkami tarniny wypełnia się również tętnie solankowe. A do wyrobu biżuterii służyć mogą pestki. Są owalne, o ciekawej fakturze – pokryte bruzdami i podłużnymi żebrami, a granatowa

Fot. 4. Bransoletka i kolczyki z tarniny
(fot. M. Bujoczek)
Photo 4. Bracelet and earrings made of Blackthorn seeds

ogrodach czy terenach przeznaczonych pod zielen miejską. Wśród nich są takie, które posiadają ciekawe nasiona. Poniżej kilka przykładów:

Dereń jadalny *Cornus mas* L. Nazwa tego krzewu, przybierającego często formę drzewiastą, pochodzi od jadalnych owoców przypominających czerwone śliwki, które wykorzystuje się w gospodarstwie domowym do przygotowania galaretek, dżemów czy nalewek. Zastosowanie mają jednak nie tylko owoce, ale również drewno derenia jadalnego, które na południu Europy służy do wyrobu tradycyjnych instrumentów dętych (Styczyński 2012). Dotychczas nie podawano w literaturze etnobotanicznej zastosowania dla pestek derenia, a biorąc pod uwagę ich wydłużony kształt, niepowtarzalną kolorystykę i twardość mogą służyć jako doskonały surowiec do robienia koralików, bransoletek lub kolczyków.

Dereń biały *Cornus alba* L. zwany inaczej tatarskim, często sadzony jest jako gatunek ozdobny. Jego pokrój i czerwono wybarwione pędy po zrzućeniu liści są urozmaiceniem zimowego krajobrazu. Podobnie jak poprzedni gatunek derenia ma owoce zaliczane do pestkowców, a wewnątrz nich ciekawe pestki. Są drobne, nieco spłaszczone i przeważnie dwubarwne. Mogą stanowić niewielkie elementy biżuterii i zastępować małe koraliki, traktowane często jako przekładki pomiędzy większymi formami (fot. 5).

Miłorząb dwuklapowy *Ginkgo biloba* L. to dekoracyjne drzewo pochodzące z Chin, z oryginalnymi liśćmi, jest osobliwością naszych parków, ogrodów i zieleńców, pełniąc głównie funkcje ozdobne. W innych krajach rośnie na plantacjach, gdzie pozyskuje się jego liście i wykorzystuje w celach leczniczych, a w swojej ojczyźnie jest także drzewem owocowym uprawianym w sadach. Wielu artystów inspirowane kształtem liści miłorzębu, czego odzwierciedlenie można znaleźć w grafice, sztuce użytkowej, a nawet małych formach architektonicznych. Do tworzenia biżuterii można wykorzystać pestkowate „jądro” nasiona po pozbyciu się otaczającej go części mięsistej. Mimo nieprzyjemnego zapachu osnówki warto nasiona miłorzębu zbierać w jesieni właśnie wraz z nimi. Stosunkowo cienkie łupiny „pestki” pozbawione osnówki i wystawione na działanie warunków atmosferycznych dość szybko pękają i nasiona przestają być użyteczne jako element biżuterii.

Gledicja trójcierniowa *Gleditsia triacanthos* L. jest jedynym przedstawicielem tego rodzaju uprawianym w Polsce, w celach ozdobnych, spośród kilkunastu gatunków występujących na różnych kontynentach. Gledicja to wyniosłe drzewo o ażurowej koronie i drobnych liściach. Taśmowate strąki wiszące długo na drzewach są ozdobą w zimowym krajobrazie. W strąkach ukryte są drobne, płaskie, bardzo twarde, ciemnobrązowe nasiona, które można wykorzystać jako przekładki między większymi elementami biżuterii lub główny składnik powstającej ozdoby. Drobne i twarde nasiona powodują, że gledicja jest dość wymagającym materiałem, ale dobry pomysł i cierpliwość mogą zaowocować naprawdę misterną i elegancką kolekcją biżuterii (fot. 6).

Fot. 5. Dereń jadalny i biały w jednym naszyjniku (fot. M. Bujoczek)
Photo 5. Seeds of Cornelian cherry and Common dogwood in one necklace

Fot. 6. Bransoletka z glediczii (fot. M. Bujoczek)
Photo 6. Bracelet made of Honey locusts seeds

Do tworzenia oryginalnej, roślinnej biżuterii można zastosować również nasiona roślin zielnych lub inne ich fragmenty, np. suszone kwiaty czy liście. To kwestia wyobraźni, kreatywności i poszukiwań, które spowodują, że jakaś część rośliny może stać się atrakcyjnym materiałem. Ciekawym przykładem może być wykorzystanie do wyrobu biżuterii nasion kolczurki klapowanej *Echinocystis lobata* – gatunku jednorocznego pnącza z rodziny dyniowatych. Ten inwazyjny gatunek pojawia się w różnych zbiorowiskach roślinnych i rozprzestrzenia się w szybkim tempie. Nasiona ma wyglądem zbliżone do dyni, ale ciemniej zabarwione, czasem dwukolorowe. Nadają się znakomicie jako surowiec do wyrobu ozdób i biżuterii, a co istotne, przez pozyskiwanie nasion można przyczynić się do ograniczenia ekspansji tego gatunku.

Podsumowanie

Nasiona naszych rodzimych gatunków w postaci orzeszków czy pestek mogą być fantastycznym surowcem leśnym w rzemiośle artystycznym – produkcji ozdób i biżuterii. Dostęp do takiego surowca jest łatwy, zwłaszcza jeśli wybiera się nasiona gatunków pospolitych, dziko rosnących w lasach lub uprawianych w ogrodach czy parkach. Często wykorzystuje się jedynie owoce do celów kulinarnych, a pestki zwyczajnie wyrzuca. Warto przyjrzeć się im uważniej, a możemy dostrzec w nich ciekawy materiał, z którego stworzymy oryginalną i niepowtarzalną rzecz. Nasiona można łączyć z innymi naturalnymi materiałami lub dostępnymi na rynku elementami do produkcji biżuterii – to już kwestia twórczej wyobraźni.

Praktyczne wykorzystywanie takich pożytków to również ważny element edukacyjny. Podczas zajęć w terenie przez cały sezon można gromadzić materiał na jesienne lub zimowe warsztaty o leśnej biżuterii. Poznaje się w ten sposób gatunki roślin, ich wymagania ekologiczne, rodzaje kwiatów, owoców i nasion. Można realizować tematy związane z dawnym wykorzystaniem roślin i ich części przez ludzi zarówno w sferze gospodarczej, jak i rytualnej.

Projektowanie i tworzenie z nasion małych dzieł sztuki użytkowej to propozycja na edukacyjne warsztaty dla uczestników w każdym wieku. Dla najmłodszych to świetna okazja do

poznawania świata roślin, ćwiczenia zdolności manualnych i rozwijania działalności twórczej. W pracy edukacyjnej z dziećmi warto zacząć od robienia prostych ozdób – korali z owoców jarzębu pospolitego czy plecenia wianków z roślin zielnych. Te także pospolite niegdyś zajęcia wśród dzieci dziś mogą stanowić odskocznnię od wirtualnego świata, jednocześnie zbliżając dzieci do natury. Starsi, młodzież lub dorośli mogą pracować z trudniejszym materiałem w postaci twardych nasion wymagających użycia narzędzi i większej precyzji w obróbce. Niezależnie od wieku uczestników warsztatów ich celem jest pobudzenie wyobraźni, wrażliwości estetycznej oraz nauka postrzegania i zrozumienia przyrody. Własnoręczne tworzenie naturalnej biżuterii i jej promowanie jest także sposobem na przeciwstawienie się masowej produkcji ozdób z tworzyw sztucznych, które zalewają nasz rynek.

Literatura

- Gostyńska M. 1962. Zwyczaje i obrzędy ludowe w Polsce związane z kłokoczką południową (*Staphylea pinnata* L.). *Rocznik Dendrologiczny* 16: 113–120.
- Łuczaj Ł. 2009. Bladdernut (*Staphylea pinnata* L.) in Polish folklore. *Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego* 57: 23–28.
- Łuczaj Ł. 2013. *Dzika kuchnia*. Nasza Księgarnia, Warszawa.
- Seneta W., Dolatowski J. 2009. *Dendrologia*. PWN, Warszawa.
- Sokołowski J. 1958. *Patki ziem polskich*. PWN, Warszawa.
- Styczyński M. 2012. *Zielnik podróżny. Rośliny w tradycji Karpat i Bałkanów*. Wydawnictwo Rhutenus, Krosno.
- <https://pl-pl.facebook.com/GaleriaAruaco>

Magdalena Frączek¹, Małgorzata Bujoczek²

Wydział Leśny UR w Krakowie,

¹ Zakład Botaniki i Ochrony Przyrody, Instytut Bioróżnorodności Leśnej

² Zakład Zoologii i Łowiectwa, Instytut Bioróżnorodności Leśnej

rfracze@cyf-kr.edu.pl,

bujoczek.m@gmail.com